

Makale tarihçesi: Alındı: 29 Eylül 2019 Kabul edildi: 7 Ekim 2019.
DOI: <https://doi.org/10.33182/gd.v6i2.666>

Kamusal Alan ve Göç Almanya'daki Türkiyeli Göçmenlerin Ulusötesi Alanı Üzerine Bir İnceleme

Emre Eren Korkmaz[±]

Özet

Bu makalede göç çalışmaları ve demokrasi teorilerine katkıyı amaçlayan bir teorik çerçeve sunulacaktır. Demokrasi teorilerinin/siyaset teorisinin önemli kavramlarından olan kamusal alan ile göç çalışmalarında göçmen ağlarının önemini gündemine alan ulusötesi alanın birlikte değerlendirmesi her iki teorik yaklaşımı da güçlendirecek bir imkan sunmaktadır. Bunun bir yönü göçmen topluluklarının ulusötesi alanının özelliklerinin ve gündemlerinin kamusal alanı etkilemesi ve her iki alan arasında sürekli bir etkileşimin olmasıdır. İkinci yönü ise ulusötesi alanın bazı özelliklerinin kamusal alan niteliği göstermesi ve belirli açılardan ulusötesi alanın bir kamusal alan hüviyetinde açığa çıkmasıdır, bu açıdan iki kamusal alanın çakıştığı bir mekandaki ilişkiler değerlendirilmektedir. Bu teorik çerçeve Almanya'daki Türkiyeli göçmenlerin misafir işçilikten kalıcılığa geçişine dair tarihsel perspektif üzerinden temellendirilecektir.

Anahtar kelimeler: göç; kamusal alan; ulusötesi alan; Almanya; Türkler.

ABSTRACT IN ENGLISH

Public Space and Migration: An Examination of the Transnational Space of Immigrants from Turkey in Germany

Large number of migrants, who have been employed in various industries for decades, who pay taxes, are consumers and carry out their obligations are however unable to fully participate in the political process because of limitations and requirements of citizenship policies. In some cases they are even barred from having a say in local administration. Representation and participation processes are however not limited to voting or being represented in the central or local administration. For instance, many Turkey-origin immigrants in Germany who are unable to vote in municipal elections can be elected as worker representatives and distinguish themselves as outstanding political figures, as they speak on behalf of all workers. This article elaborates transnational social spaces of immigrants as a unique form of public sphere and demonstrate the similarities between the birth of the public sphere and formation of the transnational social space focusing on the experiences of Turkey-origin migrant workers in Germany.

Keywords: public space; transnational space; Turkey; Germany; migration.

[±] Dr Emre Eren Korkmaz, Oxford Üniversitesi, Uluslararası Kalkınma Bölümü, St Edmunds Hall, Birleşik Krallık. E-posta: emre.korkmaz@qeh.ox.ac.uk.

Giriş

Günümüz dünyasında toplumsal dönüşümlerin en önemli sebepleri arasında kitlesel göçleri göstermek mümkündür. Yurttaşlığın verdiği siyasal, sosyal, ekonomik hak ve ödevler, bu haklara doğrudan sahip olmayan geniş toplulukların ortaya çıkmasıyla yeniden tartışmaya açılıyor. Siyasal katılım, sosyal devlet, sosyal güvenlik sistemi gibi konular hızla değişen şartlar karşısında yeniden tanımlanmaya ihtiyaç duyuyor.

Gelişmiş kapitalist ülkeler bir yandan ucuz işgücü ve yedek işgücü ordusu olarak göçmen akışına ihtiyaç duyarken diğer yandan göç akımını yönetmeye, yönlendirmeye çalışmaktadır. Bilhassa Almanya özgülünde “göçmen” kavramı yalnızca göç edenle sınırlı kalmamakta ve yurttaşlık haklarındaki kısıtlamalar sebebiyle göçmenlik genetik bir olguymuşçasına nesilden nesle aktarılabilir. Ailesinin göç ettiği ülkede doğan, okula giden, çalışan geniş kesimler ailelerinin memleketi, isimleri, dilleri, dinleri gibi çeşitli sebeplerle göçmen olmaktan kurtulamamakta ve yerleşmemektedir.

Bu makalede göç çalışmaları ve demokrasi teorilerine katkıyı amaçlayan bir teorik çerçeve sunulacaktır. Göç çalışmalarında göçmene etkin bir rol veren ve eleştirel bir yaklaşımı geliştirmeye olanak sağlayan ulus-ötesi sosyal alan (transnational social space) teorisi Habermas’ın kamusal alan teorisiyle birlikte değerlendirilecek ve bu kapsamda Türkiyeli göçmen işçilerin Almanya’daki tarihsel deneyimi incelenecektir.

Kamusal Alanın Ulus-Ötesileşmesi ve Göçmen Ağları

18. yüzyıldan bu yana toplumun siyasi karar-alma sürecine demokratik katılımını analiz eden kamusal alan tartışmaları bir yandan “gerçek kamusalılık” üzerinden farklı siyasi görüşlerin birbirleriyle mücadelesine neden olmuş, diğer yandan demokratik taleplerin yasaya dönüşmesi süreci analiz edilmiştir (Nash, 2014). Ulus-ötesi ilişkilerin yoğunluk kazandığı bu dönemde kamusal alan, demokratik katılım ve temsiliyet meseleleri daha komplike bir hal almıştır. Kamusal alanı ulus-devletin ötesinde düşünme ve küresel düzenin demokratikleşmesinin yollarını arama konuları güncel tartışma başlıkları arasındadır. Bu açıdan katılımcı demokrasinin gelişiminde internetin rolü veya ulus-ötesi sosyal hareketler ve küresel sivil toplumun doğuşu gibi konular gündeme gelmektedir (Nash, 2014). Bu makale bu tartışmalara göçmen ağlarının oluşumu ve ulus-ötesi sosyal alanın kamusal alanın ulus-ötesileşmesindeki yeri üzerinden katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Habermas’ın Kamusal Alanı

Habermas 1950’lerden 70’li yıllara kadar Federal Almanya’da yaşanan siyasal mücadeleleri dikkate alarak kamusal alan teorisini geliştirmiştir. Bu öz itibarıyla savaş sonrası dönemin burjuva demokrasininin ve kitleleri pasifleştiren refah devleti uygulamalarının eleştirisidir. Habermas Alman muhafazakar, milliyetçi sağ siyasi anlayışı ve onun Nazi rejimiyle ve aydınlanma karşıtı düşüncelerle

ilişkinini eleştirirken radikal reformculuğun savunucusu olarak meşru siyasi fikirlerin oluşumu ve bunun anayasal bir çerçeve içinde yasallaşması arasındaki ilişkiyi kamusal alanın gelişimi üzerinden değerlendirmiştir. Bu nedenle kamusal alan bir kurum değil, tarihsel açıdan gelişme sürecinde olan, kırılma eğilimleri olan, tüm aktörlere açık bir alandır (Specter, 2012; Onat, 2013; Dacheux, 2012).

Habermas'ın kamusal alanı bir siyasi iletişim alanıdır, demokratik bir ortamda, mevcut iktidarı eleştiren, hesap vermeye yönelten, meşru siyasi fikirlerin oluştuğu ve iktidar üzerinde baskı oluşturup bu fikirlerin yasallaşmasını hedefleyen bir alan sunmaktadır. Bir yandan tarihsel olarak burjuva kamusal alanın gerileyişinin sebeplerini ele alırken diğer yandan kamusal alanın yeniden yapılanması için ilkeleri ortaya sermektedir. Amacı aydınlanmanın ve modernizmin insanı özneleştirilen yönünü geliştirirken despotik ve akılı araçsallaştıran yanını eleştirmek ve demokratik bir içerikle yeniden yorumlamaktır.

Kamusal alana katılımın en önemli ilkesi eşitlik, bu açıdan burjuva kamusal alan veya kitle demokrasisi/parlamentar demokrasi toplumsal alandaki sosyal ve sınıfsal eşitsizlikler sebebiyle eleştirilmektedir. Siyasetin halkla ilişkiler ve reklam aracı haline gelmesi, karar alma sürecinin uzmanlara bırakılması, sermayenin siyaset üzerinde artan etkisi ve tekelleşen medyanın kitleleri manipüle etme gücü demokratik olanakların daralmasına neden olmaktadır. Parlamento eleştirel bir kamunun oluştuğu aracılık ve temsiliyeti üstlenen bir kurum olma özelliğini kaybedip güç gruplarınca yönlendirilen bir kanaat oluşturma alanına dönüşmüştür. Bu nedenle devletten ve sermayeden bağımsız, eleştirel ve eşitlikçi bir ortamda meselelerin müzakere edilerek ele alındığı, söylem merkezli kamusal alanların oluşumu için farklı yol ve yöntemler aranmalıdır. (Onat, 2013; Dacheux, 2012). Habermas'ın teorisinde kamusal alanın öznesi yurttaşlardır. Bu açıdan ulus-devletin sınırları dahilinde yurttaşların demokratik katılımı değerlendirilmektedir. Bir sonraki bölümde Türkiyeli göçmenlerin ulus-ötesi sosyal alanının oluşum sürecinin devletten ve sermayeden bağımsız ve eşitlikçi bir içerikle gerçekleşmesi üzerinde durulacak ve iki teori arasındaki ilişki analiz edilecektir.

Habermas kamusal alan kavramını geliştirirken tarihsel arka planı analiz etmektedir. Feodal dönemde aristokrasinin kamusalılığı görünür olmaya dayalıydı, sözlü ve teatral bir role sahipti. Halkın önünde, halktan farklılığın sergilenmesine dairdi. Ticaret ve finans sermayenin gelişimiyle özel hayatın özerkliği ve özel mülkiyetin dokunulmazlığı üzerinden sivil toplumun nüveleri oluştu. Farklı ülkelerdeki tüccarlar arasında bağları sağlayan ticari gazeteler zamanla yerini yazılı basına bıraktı. Merkezi devletle ticari sermayenin artan ilişkisi (siyasi ve askeri güçle devlet pazarı koruyor ve genişletiyor, tüccar da gelir elde edip vergi veriyor) devlete yönelik taleplerin siyasi güç kazanmasını sağlayarak kamusalılığı dönüştürdü. Bu dönemde bürokrasinin gelişimi ve özerkliği, dinin özel yaşama çekilmesi, yargı ile yürütmenin ayrılması ve devlet otoritesinin kişisellikten arınması olguları da gelişti. Yazılı basının 17. yüzyılın ortalarından bu yana gelişmesiyle daha geniş çapta bir iletişimsel ortam oluştu

ve haber-bilgi özel bir ayrıcalık olmaktan çıktı, kamuya mal oldu. Aynı zamanda yerel düzeyde kendine yeterli ekonomi tasfiye olurken bölgesel ve ulusal çapta ağların ve birbirine bağımlılığın gelişimini hızlandırdı. Basının ağ oluşumdaki rolünün bir diğer sonucu ise halkı pasif kul olmaktan çıkartıp muhakeme-düşünce geliştiren aktif bir konuma getirmesidir. Bu da kamusalığa içkin olan eleştirel yönü açığa çıkardı. 18. yüzyılda ticaret ve savaşlar hakkında haberlerle devletin yayınladığı yasa ve yönetmeliklerin yanı sıra eleştirel içeriğe sahip olan köşe yazıları ve makaleler de basılmaya başlandı. Bu eleştirel muhakeme yönü basının yanı sıra açılan kahvehanelerde, kulüplerde, salonlarda da gelişti, edebi topluluklar siyasi işlevler yüklendi (Habermas, 2014; Goode, 2015). Göçmen topluluklarının ulus-ötesi alanının oluşumunda kahvelerin, derneklerin ve gazetelerin rolü üzerinde bir diğer bölümde durulacaktır.

19. yüzyılda kamusal alanın genişlediğine tanıklık edildi. Basının gelişimi, okuryazarlığın artması, işçi sınıfının mücadelesi, kadınların oy hakkı mücadelesi, kölelik karşıtı hareketler buna olanak sağladı. İşçi sınıfının mücadelesi oy hakkını genişletti, yeniden dağıtım-refah devleti uygulamalarını ortaya çıkardı. Bu dönemde kamusal alan çelişen çıkar ve fikirlerin müzakeresi ve uzlaşması fikriyle gelişti (Goode, 2015; Habermas, 2014).

Habermas açısından devletle toplumun iç içe geçmesi, kitle demokrasisinin gelişimi, medyanın değişen rolü ve tüketim kültürünün baskın hale gelmesi burjuva kamusal alanın gerilemesinin sebepleri arasındadır. Parlamenter yasama artık eski işlevine sahip değildir. Bu durum oy verme ile demokratik katılımı eşdeğer hale getirmiş, onunla sınırlamıştır. Ancak eleştirel kamu fikri yeni yollar bulmalıdır. Habermas bu nedenle plebisit demokrasi yerine katılımcı-müzakereci demokrasiyi tartışmaya açmıştır. Ayrıca kamusal alan sunma iddiasındaki kurumlar kendi içinde eleştirel incelemeye tabi olacak koşulları sunmalı ve açık bir diyalog ortamı sunmalıdır. Katılımcılık olgusu ve marjinalize edilen grupların olup olmaması önemli bir ayrım noktasıdır. Bu kurumlar yalnızca çıkarların uzlaştığı platformlar olmamalı, radikal eleştiriye de açık olmalıdır. Bu ve benzeri şekilde kamusal alanın yeniden formüle edilmesiyle günümüz kapitalizminin sunduğu alanın manipülatif niteliğinden kurtulmak mümkün olabilir (Goode, 2015). Bu eleştiri göçmen işçilerin yaşam-alanlarını oluşturma ve kendilerini temsil etmede, aynı zamanda ulus-ötesi alanlarını derinleştirmede sendikaların rolüne değinen bölümde geliştirilecektir.

Kamusal Alanın Ulus-ötesileşmesi Tartışmaları

Kamusal alanın ulusötesileşmesi ile göçmenlerin ulus-ötesi ağlarının oluşumu arasında dikkate değer bir ilişki mevcuttur. İçinde yaşadığımız dönemde alan mekanı aşmaktadır. Sınır-ötesi ve sınırlar-arası ilişkiler tarih boyunca mevcut olmasına karşın ekonomik ilişkiler ve teknolojik imkanlar sayesinde bunun yoğunluk kazanması, yoğun göçmen akışı sonucunda ulus-devletler dahilinde yurttaşlık haklarından faydalanamayan geniş kitlelerin oluşması ve göçmen grupların ülkeler-arası ilişkileri sürdürmede istikrarlı bir çaba içinde olması gibi sebepler ulus-ötesi sosyal alanın güçlenmesini sağlamıştır

(Preis, 2001). Birey veya aile temelinde incelendiğinde de ekonomik, sosyal, kişisel ihtiyaçları için sınırları düzenli olarak aşan, örneğin iki ülkede yatırım yapan, iki ülkenin yasalarındaki imkanları değerlendirerek eğitim, sağlık vb. temel ihtiyaçları için tercihte bulunan, kendisinin ve ailesinin gelecek planlarında iki ayrı ülkeye de yer veren milyonlarca insan yaşamını sürdürmektedir. Makalenin kapsamına dahil olmadığı için değinilmeyen ancak ulus-ötesi sosyal alan ve sınırlar aşan ilişkilerin artan yoğunluğunu ve önemini anlamak için ulus-ötesi şirketlerin küresel yönetimini ve tedarik zinciri ağları ile ilişkisini de hesaba katmak gerekir. Tüm bunlar ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel alanlarda fikirlerin, değerlerin, sosyal pratiklerin, ürünlerin, hizmetlerin, sermayenin ve insanların/işgücünün sınırlar-arası ve ulus-ötesi dolaşımını ve yaygınlığını açığa sermektedir (Preis, 2001).

Nancy Fraser'ın kamusal alanın ulus-ötesileşmesine dair yaklaşımı göçmen topluluklarının ulus-ötesi alanını anlamak açısından yararlı olacaktır. Fraser (2014) günümüzde yaygın şekilde kullanılan “ulusötesi kamusal alan”, “diaspora kamusal alanı” gibi kavramların esas itibarıyla ulus-ötesi alanda cereyan eden iletişimsel akımları ve söylemsel ortaklıkları vurguladığını belirtmekte ve bunun yetersiz olduğunu, “kamusal alan” kavramının eleştirel bir demokrasi teorisi içerdiğini savunmaktadır. Kamusal alan, kamusal görüşlerin oluştuğu bir alan ise adil ve eşit katılım konusu görüşlerin meşruiyeti açısından belirleyici önemdedir. Bu açıdan kamusal alanda oluşan görüşler siyasi bir güç oluşturma potansiyeline sahip olduğu için kimlerin hangi düzeyde ve hangi imkanlarla katıldığı sorgulanmalıdır. Bu siyasi güç aynı zamanda otoritelerin hesap vermesi işlevini de harekete geçirecektir. Bu nedenle kamusal alan tartışmalarında eleştirel yön ve siyasi boyut göz ardı edilmemelidir.

Habermas'ın teoriyi geliştirdiği dönemden farklı olarak günümüzde kamusal alan yüz yüze değil, aracı kurum ve ağlar üzerinden gerçekleşmekte, tekil değil çoğul özellikler taşımakta ve katılım sürecinde yer almak daha kolayken temsil ve ifade etme yönleri daha komplike bir hal almaktadır (Couldry, 2014).

Fraser'a (2014) göre Habermas'ın kamusal alan teorisinin iki yönü vardır. İlki ampirik ve tarihsel bir değerlendirmeyken diğeri eleştirel ve normatif yönüdür. Her iki açıdan da Habermas'ın incelediği birim Westfalyan tarzı ulus-devlettir. Habermas'ın tartıştığı konu modern, ulusal, kapitalist bir sistemde siyasi topluluğun üyesi olan yurttaşların sistemi demokratikleştirmesine ve yöneticilerin hesap vermesine dair bir projedir. Bu açıdan sınıfsal eşitsizlikler ve statü hiyerarşisi göz önüne alınarak siyasi kararların meşruiyetinin sorgulanması mümkün olmaktadır. Bu sorgulayış burjuva, liberal, formal kamusal alanın meşruiyetini eleştirmekte ve karşı-mağdun kamusal alanların oluşumuna temel oluşturmaktadır. Bu kapsamda iletişimsel gücün siyasi ve idari bir güce dönüşerek somut bir etkiye kavuşmasında sivil toplumun sosyal hareketlerinin rolü gündeme gelmektedir.

Bu temel ilkeleri korumakla beraber günümüz dünyasında değişen şartları da göz önüne almak gereklidir. Artık ulus-devletlerin teritoryal sınırları dahilinde yurttaşların yanı sıra farklı milliyetlerden göçmenler, mülteciler veya çifte

vatandaşlık sahipleri de yaşamaktadır. Dolayısıyla kamusal alana katılımı siyasi üyelik şartının etkisi giderek azalmaktadır, çünkü siyasi karar alma süreçlerinin muhatapları her zaman yurttaşlar olmamaktadır. Bu durumda yurttaş olsun veya olmasın kolektif taleplerin bağlayıcı hale nasıl dönüşeceği sorusu belirlemektir. Ayrıca iklim değişikliği, “teröre karşı savaş” veya çeşitli ticari anlaşmalar gibi küresel meseleler karşısında güçlü ve etkili sosyal hareketler koordineli çalışmalarla bu süreçleri etkileyebilmektedir. Bu nedenle kamusal alan kavramının özelliğini yitirmesi yerine teorinin özünü oluşturan katılımçılık, dayanışma bilinci, eleştirel yaklaşım ve siyasi güç oluşturma meseleleri yeniden tanımlanmalıdır.

Belirli konularda kanaatlerin ve siyasi kararların oluşum sürecinde, bu konulardan etkilenen tüm kesimlerin eşit ve adil bir katılımçılıkla meşru kamusal fikirleri oluşturmaları ve buna uygun siyasi bir mobilizasyon içine girmeleri konusunda bilhassa ulus-ötesi sosyal hareketler önemli tarihsel deneyimlere imza atmaktadır. Bu açıdan Fraser’a göre (2014) katılımçılığı bir meseleden etkilenen herkesin yer alma hakkı olarak yorumlamak önemli bir çıkış noktası olabilir. Örneğin yurttaş olmasa da göçmen işçinin kendisini ilgilendiren tüm konularda kendi göçmen örgütleri veya sendikalar gibi karma örgütler üzerinden, eşitlik ve kapsayıcılık ilkeleri temelinde meşru kanaat oluşumuna katkı sunması, bu kanaatlerin siyasi bağlayıcılığa sahip olması için siyasi mücadeleye girmesi ve otoriteleri hesap vermeye zorlaması mümkün olmaktadır.

Kamusal alanın ulus-ötesileşmesi konusunda derinlikli bir pencere açacak konu göçmen topluluklarının ulusötesi sosyal alanlarının bu perspektifle değerlendirilmesidir. Göçmen toplulukları pluri-lokal temel üzerinden ulus-ötesi sosyal alanı oluşturmakta ve en az iki ulus-devlet dahilinde, farklı toplumlarla dinamik ve istikrarlı ilişkiler geliştirmektedir. Bu açıdan katılımçılık ve eşitlik üzerinden kanaat oluşumu göçmen topluluklarının kendi yaşam alanlarını inşa etmesi sürecinde gözlemlenmektedir.

Türkiyeli göçmen işçilerin Türkiye ve Almanya’yı aynı anda deneyimlemesi Türkiye ile Almanya arasında transfer edilen veya paylaşılan değer, sembol, fikir ve sosyal pratiklerin oluşturduğu “alan” sayesinde mümkün olmaktadır. Ulus-ötesi sosyal alanın bu özelliği “kamusal alan” tartışmaları açısından önemlidir. Bu açıdan ulus-ötesi sosyal alanı açığa çıkaran ilişkiler ve sebepler kamusal alanın ulus-devlet sınırları dahilindeki özelliklerini ortadan kaldırmamakta ama üzerinde hayat bulduğu mekanın çeşitlenmesine (pluri-lokal) neden olabilmektedir.

Türkiyeli göçmenlerde kamusal alan-ulusötesi sosyal alan ilişkisi

Türkiyeli göçmen işçilerin yaklaşık 60 yıllık deneyimi Türkiye ile Almanya arasında kendine özgü bir ulus-ötesi alan inşa edilmesini mümkün kılmıştır. Almanya’nın ekonomisine ve sosyal hayatına kayda değer katkıda bulunmalarına karşın önemli kısmı Alman vatandaşlığın geçmeyen göçmenlerin yerel ve genel

seçimlerde seçme ve seçilme hakları yoktur. İkincil siyasal haklar olarak tanımlanan sendika üyeliği vb hakları mevcuttur.

Milyonlarca kişiyi kapsayan bu göçmen nüfusu aynı zamanda Türkiye’de seçme-seçilme haklarına sahip olsa da ekonomik ve sosyal açılardan Türkiye’deki yaşama katkıları da sınırlıdır. Türkiye tatil, aile ziyareti, yatırım yeri gibi çeşitli vesilelerle yaşanan bir coğrafyadır. Ancak göçmen işçiler sahip oldukları oy potansiyeli ile seçimlerde ve siyasi partilerin gündemlerinde, ekonomik potansiyelleri ile de iki ülke arasındaki ticari işbirliğinde önemli bir aktör olarak ortaya çıkabilmektedir.

Ulaşım ve bilgi teknolojisindeki ilerlemeler göçmenlerin geldikleri ülkeyle yaşayıp çalıştıkları ülke arasında ilişkilerini gündelik yaşamda sürdürmelerini mümkün kılmaktadır. İki ülke coğrafyası, yaygın ve ekonomik uçak seferleri sayesinde 2-3 saatlik bir mesafeye dönüşmüştür. İnternet, televizyon kanalları, gazeteler ve göçmen Türkiyeli nüfusa hitap eden ticari hizmetler Almanya’daki göçmen Türkiyelilerin her iki ülkeyi de deneyimlemelerini mümkün kılmaktadır (Öner, 2012). Almanya’da yetişen sanatçıların ve sporcuların Türkiye’de yoğun ilgi görmesi, Türkiye’deki sanatçıların Almanya turnelerine çıkması; Türkiye’de yasaklı olan örgütlerin Türkiye içine dönük yayın faaliyetleri yapması, Alman politik yaşamında lobi faaliyetinde bulunması ve Almanya’daki Türkiyeliler arasında örgütlenme çalışmaları yapmaları; Almanya’daki Türkiyelilerin Türkiye’ye yönelik havaelelerinin yanı sıra doğrudan yatırımlarında artışın olması, örneğin Türkiye’de tekstil yatırımı yapıp Almanya’da pazarlayan şirketlerin ortaya çıkması; iki ülke arasında Türkiyeliler vasıtasıyla mal ve bilgi akışının yoğunluk kazanması gibi olgular Türkiyelilerin oluşturduğu ulus-ötesi alanın dinamizmini ve her iki ülkede yarattığı etkiyi gözler önüne sermektedir (Faist, 1998).

Her iki ülke arasında özgün bir ulus-ötesi sosyal alan oluşturmaları, göçmenlerin hem Türkiye’de hem de Almanya’da otoritelerle ve toplumlarla çok yönlü karşılıklı ilişkiler kurmalarını sağlamaktadır. Türkiyeli göçmenler sosyal yaşamda edilgen bir topluluk olmamış, tam tersine canlı ve dinamik sosyal ağların olduğu bir ulusötesi alan inşa etmişlerdir (Kaya, 2007).

Söz konusu ulus-ötesi sosyal alan dahilindeki iletişim kanalları sayesinde Türkiye’deki siyasi saflaşmalar ve kutuplaşmalar Avrupa’ya da taşınabilmektedir. Türkiye’de doğmayan, kısa süreli ziyaretler dışında hiç yaşamayan, bulunduğu ülkede böylesi bir soruna doğrudan muhatap olmasa da Türk-Kürt, Alevi-Sünni gibi toplumsal ve siyasal kutuplaşmalar ve Anderson’un bahsettiği “uzaktan milliyetçilik” olguları yeniden üretilip yeni nesillere devredilebilmektedir. Ancak söz konusu kutuplaşmalar Türkiye’deki ile paralellik gösterse dahi içerdiği dinamikler çeşitlidir, sorunlar yeniden yorumlanır, birbirinin aynısı değildir (Başer, 2013). Bu durum anormal bir gelişme değildir. Tam tersine “ulus-ötesi alanın” sunduğu iki ülkeyi birlikte deneyimleme imkanı ile açığa çıkmaktadır.

Bir çeşit kamusal alan olan ulus-ötesi sosyal alan yaşanan ülkede yeni nesillere Türkiye referanslı sorun, beklenti ve çelişkilerin aktarıldığı, öğretildiği ve yeniden üretildiği ortamlar sunmaktadır. İkinci ve üçüncü nesillerin

anavatanla ilgili duygu ve düşüncelerinin tek kaynağı önceki nesillerin aktardığı semboller, değerler veya travmalar değildir. Teknolojik imkanlar sayesinde televizyonu, gazetesi, interneti, ekonomik uçak biletleri ile iki ülkeyi deneyimleme imkanı güncel gelişmelere karşı tutum almasını mümkün kılmaktadır. Yine önemli bir kitlenin Türkiye ile vatandaşlık bağıını sürdürüyor olması da hak (örneğin seçme-seçilme hakkı) ve ödevleri (askerlik hizmeti) yerine getirme konusunda ilişkilerin yeniden üretilmesine katkı sunmaktadır.

Türkiyeli göçmenler, hem göç ettikleri ülkelerde hem Avrupa genelinde hem de Türkiye ile ilişkileri açısından bir aktör olmalarını sağlayan yaygın kitle örgütlenmeleri oluşturmakta; siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal talep ve beklentilerini ifade etmektedirler. Bu tek yönlü değildir. Türkiyeli göçmenler yaşadıkları ülkelerde göç politikaları, ekonomik koşullar gibi çeşitli alanlarda ülke otoriteleri nezdinde girişimlerde buldukları gibi bazı durumlarda Türkiye’de siyasi açıdan baskı altında olan toplumsal kesimlerin sözcülüğünü üstlenme iddiasını sahiplenmişler veya Türkiye Cumhuriyeti adına lobi faaliyetlerine girişmişlerdir. Hem Türkiye’de hem de Almanya’da sanatçıları, sporcuları, ticari ve sınai yatırımları ve işgücü içindeki yerleri ile her iki ülkedeki yerli toplumla yoğun bir karşılıklı etkileşim içine girmişlerdir. Oluşan bu ulus-ötesi alan ve otoritelerin izlediği politikalar bir yandan her iki ülkedeki kamusal yaşamın belirli yönlerinden muaf kalmalarına/dışlanmalarına neden olurken başka bazı yönlerinde ise aktifleşmelerini mümkün kılmış, öte yandan kendilerine özgü/ait bir kamusal alan da oluşturmuşlardır.

Her iki ülkede de tam yurttaşlık hak ve olanaklarından yararlanamamaları hem Türkiye hem de Almanya devletlerinin kendi yerli yurttaşları üzerinde kurabildikleri hegemonyayı göçmenler nezdinde doğrudan kuramamasına da neden olmaktadır. Bir devletin eğitimden askerlik hizmetine, sosyal güvenlikle seçme-seçilme hakkına yasalarıyla yurttaşlarına tanıdığı hak ve sorumluluklar üzerinden yurttaşları üzerinde kurduğu bütünsel hegemonya göçmenler nezdinde aynı etki ve kapsayıcılığa sahip olamamaktadır. Göçmen işçilerin ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel ihtiyaç, beklenti ve talepleri bizzat göçmenlerin kendi inisiyatifleriyle, aşağıdan yukarı bir çabayla karşılık bulabildiği gibi söz konusu ihtiyaç, beklenti ve taleplerin bir kısmına Alman devleti bir kısmına da Türk devleti çeşitli biçimlerde cevap olmaya/müdahil olmaya çalışmaktadır. Eğitim, kültür ve sosyal alanlarda resmi düzeyde veya STK’lar nezdinde devletlerin müdahaleleri, teklifleri, destekleri veya engelleri ortaya çıksa da göçmenler nezdinde her iki devletin (Türkiye ve Almanya) kendi yurttaşları üzerinde olduğu gibi doğrudan hegemonyasını kurması mümkün olmamaktadır. Göçmen işçiler devlet otoritesinden ve hegemonyasından kaçabilecekleri kendilerine has kamusal alanlar oluşturabildikleri gibi devletlerin müdahalelerinin çakıştığı alanlarda kendi çıkarlarına uygun şekilde iki devletin yasaları arasında tercihte de bulunabilmektedir (Askerlik hizmeti, sosyal güvenlik sistemi vb).

Türkiyeli göçmenlerde ulus-ötesi sosyal alanın doğuşu

Habermas (2014) burjuva kamusunun ideal tipini tanımlarken 18. ve 19. yüzyıl İngiltere, Fransa ve Almanya'sını inceler. Fransa'da salonlarda, İngiltere'de çay evlerinde, Almanya'da ise kahvehanelerde küçük, eleştirel tartışma yürüten toplulukların yaptığı edebiyat ve sanat tartışmalarının zaman içinde siyasi bir içeriğe büründüğünü ve iktidar karşısında iktidardan bağımsız bir muhalefet alanının doğmasına neden olduğunu ifade eder. Tahsilli burjuvaların bu küçük gruplarının yayılmasıyla beraber basın, özellikle de gazeteciliğin ortaya çıkması ve farklı kamusal topluluklar arasında iletişim işlevini yerine getirmesi ise iktidar karşısında gelişen bu inisiyatifin siyasal gücünü pekiştirir. Bu kamusal alanın önde gelen özelliği ise gönüllü katılımcıların sosyo-ekonomik ve kültürel eşitliğine dayanıyor olmasıdır. Bu sayede 19. yüzyıla gelindiğinde her üç ülke için de “toplumsal hayatın politikleşmesi, kanaat gazeteciliğinin yükselişi, düşünce özgürlüğü için mücadele ve genişleyen kamusal iletişim ağının” yaygınlaşması olgusuyla karşılaşılır (Habermas, 2014; Finlayson, 2005).¹

19. yüzyılla birlikte benzeri girişimler o döneme kadar yurttaşlık haklarından dışlanan işçi sınıfı hareketi içinde de gelişmiş ve kamusal alanın genişlemesi ile kitle demokrasilerinin oluşum süreci hızlanmıştır. Bu durum birbirine rakip veya farklı kamusal alanların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kamunun oluşumu belirli tabanların kültürel ve siyasi açıdan seferber olmasıyla mümkün olmaktadır ve “kültürel ve siyasi açıdan seferber olmuş alt tabakaların dışlanması, oluşum halinde bulunan kamunun çoğullaşmasına yol açtı” (Habermas, 2014).

Bu perspektifle yaklaşıldığında Türkiyeli göçmenlerin oluşturdukları ulus-ötesi alanın kendine özgü bir kamusal alan olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Ulus-ötesi alanın özgünlüğü ulus-devlet sınırları dahilinde ve yurttaşlık temelinde ortaya çıkmaması ve referans olarak göç edilen ülkeyi, Türkiye'yi ele almasıdır. Türkiyeli işçiler 1960'lı yılların başlarından itibaren çalışmak için davet edildiklerinde ortaya konulan modelin geçiciliğe ve rotasyona dayalı olması nedeniyle göçmen işçilerin birkaç yıllığına Almanya'da çalışıp geri dönmesi beklenmekteydi. Bu nedenle gelen işçilere yatacak yer vermenin dışında özel bir sosyal alan ve imkan sunulmamıştır. Yalnız bırakılan Türkiyeli işçiler bu dönemde kültürel, dini, sosyal ihtiyaçlarını kendi imkanlarıyla, taban inisiyatifine dayanarak oluşturmuşlardır. Bu örgütlenmelere öncülük edenlerin önemli bir kısmının sosyalist örgütlenmelerle Türkiye'deki resmi dini inancın dışında bırakılan dini örgütlenmeler olması bu nedenle şarttır (Akgönül, 2008). Kahvehaneler, camiler, hemşeri dernekleri veya Türkiye'deki siyasal gelişmelerden etkilenerek oluşan siyasal dernekler esas itibarıyla her açıdan yabancı bir coğrafyada Türkiyeli işçilerin iç dayanışmasını pekiştirdikleri; Alman devleti, yetkililer ve yasalar karşısında bilgi ve deneyim paylaştıkları; ibadetlerini yerine getirdikleri; sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını

¹ E. P. Thompson da (2004) İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu eserinde küçük burjuva ve işçi sınıfının kamusal alanının oluşumunda ülke çapındaki dernekleri ve ağları ayrıntılarıyla açıklamaktadır.

karşıladıkları alanlar olmuştur. Türkiye'ye referansla kurulan bu örgütlenmeler ve ağlar sayesinde hem geçici olarak çalışmaya gelen işçiler kalıcı olmaya karar vermişler ve kalıcı olmanın yollarını bulmuşlar hem de zaman içinde kendi ailelerinin ve diğer göçmen işçilerin Almanya'ya gelmesi için imkanlar hazırlamışlardır.

Kalıcılığa geçiş ve göçmen işçi akışının sürmesi ile yeni gelenlere yol gösterme ihtiyacı, ailelerin gelmesiyle birlikte daha iyi şartlarda barınma ihtiyacının karşılanması, sağlık ve çocukların eğitimi meselelerinin çözülmesi gibi kapsamlı ve çok katmanlı meselelerin çözülmesinde Türkiyeli göçmen işçilerin cami, kahvehane, dernek vb gönüllü oluşumlar üzerinden kurdukları ağların belirleyici işlevi olmuştur. Bu ağlar aynı zamanda ırkçı ve ayrımcı baskı ve tehditlere karşı iç dayanışmayı ve savunmayı sağlamada ve sosyal-kültürel-dini değerleri yeniden üretip yeni nesillere aktarmada da rol oynamıştır. Ayrıca bu ağlar bir kısım göçmen işçinin zaman içinde esnaf olmasını ve küçük işletmeler kurup ticarete atılmasını da hızlandırmıştır. Dahası doğrudan herhangi bir devletin müdahalesi olmadan, her iki ülkenin siyasi iktidarlarından bağımsız, sosyo-ekonomik eşitliğe sahip gönüllü bireylerin oluşturdukları bu topluluklar hem Alman devleti ve siyasi partileri karşısında hem de Türkiye'deki siyasi süreç doğrultusunda her iki ülkenin siyasi alanına da müdahil olmuşlardır. Almanya'da hem ulus-ötesi oluşumlar, sendikalar ve göçmenlere kulak veren siyasi partiler üzerinden seslerini duyurmaya çalışırken diğer yandan Türkiye'deki siyasi gelişmelere göre de farklı tavırlar takınmışlardır.

İsviçreli yazar Max Frisch'in meşhur "işçi bekliyorduk, insan geldi" (Akalin, 2012) özdeyişine uygun olarak Türkiyeli göçmen işçilerin Almanya'da kendilerine (yeterince) sunulmayan kültürel, sosyal, dini ve siyasal talep ve hizmetleri karşılamak için seferber olmaları sonucunda oluşturdukları kamusal alan Habermas'ın izah ettiği Avrupa'da burjuva kamusal alanın ve alt tabakaların alternatif kamusal alanlarının oluşumu sürecine uygun bir şekilde inşa edilmiştir. Türkiyeli göçmenlerin kamusal alanının özgünlüğü ise Türkiye ile bağlarını ve Türkiye referanslarını yitirmemeleri, tam tersine Almanya'da kalıcı olma süreçleriyle Türkiye referansını bütünleştirmeleri ve yurttaşlık taleplerini çifte vatandaşlık üzerinden ileri sürmeleri olmuştur.

Bu açıdan Türkiyeli göçmenlerin ulus-ötesi alanının kamusal alan kavramı ile ilişkisinin evrimini kısaca şöyle özetlemek mümkündür. Türkiyeli işçilerin Almanya'ya geldikleri 1960'lı yılların başlarından itibaren inşa ettikleri ulus-ötesi alan ile Habermas'ın analizinde tarihsel sürecini izah ettiği burjuva kamusal alanın ve alternatif kamusal alanın doğuşu arasında niteliksel benzerlik mevcuttur. Türkiyeli işçilerin özgünlüğü, bahsettiğimiz gibi bunu ulus-devlet sınırları dışında, vatandaşı oldukları Türkiye'ye referans vererek ve Almanya'dan yurttaşlık talebini ön plana almadan ve zaman içinde çifte vatandaşlık talebini öne sürerek oluşturmalarıdır. Ancak tarihsel gelişim süreci içinde burjuva kamusal alanının ve diğer kamusal alanların karşılaştığı gerileme Türkiyelilerin ulus-ötesi alanının kamusal alan niteliğinde de görülmüştür.

Kamusal alanın ideal tipinin en önemli özelliklerinin devlet iktidarından bağımsız olma, üyelerinin gönüllüğü ve sosyo-ekonomik ve kültürel eşitliği olgularının zamanla sistem tarafından sömürgeleştirilmesi, kamusal alanlar arasında iletişimi sağlayan basının medya haline gelmesi, medya-şirket ve devletin oluşturduğu sistemin kamusal alanın demokratik hak ve özgürlükleri tırpanlaması olguları Türkiyeli göçmenlerin ulus-ötesi ağlarında da karşımıza çıkmıştır. Türkiyeli göçmenlerin ulus-ötesi alanının en azından bir bölümünün devletlerin ve siyasi partilerin doğrudan müdahalesine ve yönlendirmesine açık olması, göçmenlere hitap eden basının önemli bir bölümünün medyalaşması, Türkiyeli göçmenlerin kendi içinden sermaye gruplarının ortaya çıkması gibi olgular ulus-ötesi alan dahilinde kamusal alanın gerilediği anlamına gelmektedir. Özetle ilk dönemlerde Türkiyeli göçmenlerin ulus-ötesi alanı ile kamusal alanının birbirine eşdeğer anlamlar içerdiği ancak günümüzde kamusal alan kavramının ulus-ötesi alanın bir bölümünü kapsadığı savunulabilir.

Misafir İşçiler ve Tarihsel Arkaplan

Modern Türkiye tarihinde yurtdışına çalışmak amacıyla kitlesel göçler ilk kez 1960'lı yıllarda başladı. Batı Avrupa'nın yanı sıra Avustralya'ya, ABD'ye, Kanada'ya, Ortadoğu'ya ve Kuzey Afrika'ya ve Soğuk Savaşın ardından Bağımsız Devletler Topluluğu'na dahil ülkelere yoğun göç oldu. Bugün Türkiye nüfusunun yaklaşık % 6'sı yurtdışında yaşıyor (İçduygu, 2012).

Misafir işçi olarak gelip kalıcılığa geçen Türkiyeli göçmenlerin örneği kendine özgü bir tarih oluşturmuştur. Emek göçü, aile birleşimi, mülteciler, öğrenciler, sığınmacılar derken milyonlarca Türkiyeli Avrupa'da, en çok da Almanya'da yaşamaya ve çalışmaya başlamıştır. Almanya ucuz işgücü ile sanayisini göçmen emeği ile geliştirirken Türkiye de bilhassa 1970'li yıllarda ciddi bir döviz kaynağı elde etti, işsizlik oranı düştü, gurbetçi işçilerin gönderdikleri ekonomik destek memleketteki aileleri ekonomik anlamda rahatlatarak devletin yükünü azalttı. Göçmenler açısından da önemli bir kısmı Türkiye'dekine nazaran zamanla daha iyi ekonomik ve sosyal imkanlara kavuşabildi, bir kısmı ticarete ve özel sektöre atıldı, ikinci ve üçüncü nesiller memleketlerindeki yakınlarına nazaran daha iyi eğitim imkanlarına kavuştu. Kadınlar kırsal yaşamdan çıkarak daha fazla olanağa ve özgürlüğe kavuşabildi. Ancak Almanya'nın kendi iç gerçekliği içinde istihdamda, eğitimde ve sosyal alanda sorunlar yaşadılar. Önemli bir kısmı toplumsal hiyerarşinin alt seviyelerinde tutundu. Dil-kültür-din açısından çok farklı bir toplumda baş edebilmek amacıyla daha içe kapanık bir tutum alındı ve Türkiyeli göçmenlerin kendi iç dayanışması ve sosyal ağları önem kazandı (Toktaş, 2012). Thompson da (2012) İngiliz işçi sınıfının yaşam koşullarının önceki dönemin kırsaldaki yaşam tarzına göre daha iyi olduğuna dair yorum yapan tarihçileri ve kanıt olarak gösterdikleri istatistiki karşılaştırmaları değerlendirirken, bu "daha iyi" durumun felaketli bir deneyimin sonucu olarak yaşandığını vurgulamaktadır. Türkiyeli göçmen işçilerin durumunu 60 yıllık birikim üzerinden değerlendirildiğinde

daha iyi şartlara kavuşulduğu gösterilebilir ancak bu deneyimin oldukça zorlu ve dışlayıcı bir içeriğe sahip olduğu da açıktır.

Misafir işçilik İkinci Dünya Savaşı sonrasında Federal Almanya Cumhuriyeti'nde ekonomik büyümenin ve sanayileşmenin sonucunda işgücündeki açığa çare bulmak amacıyla geliştirilmiş bir politikadır. Buna göre sanayide çalışması için anlaşma yapılan ülkelerden işçiler misafir işçi statüsünde gelecek, geçici bir süre çalışıp, sonra ülkelerine geri dönecektir. Almanya, ilk misafir işçi anlaşmasını 1955 yılında İtalya ile imzalamıştır. Bu anlaşmayı 1960 ve 1968 arasında Yugoslavya, Tunus, Portekiz, Ürdün, Türkiye, İspanya ve Yunanistan ile yapılan misafir işçi anlaşmaları izlemiştir (Kolb, 2008: 2).

Thomas Pettigew (1998) misafir işçi kavramının yanlış olduğunu belirtmekte ancak gelişmiş Avrupa ülkelerine yönelik emek göçü içinde bu statüdeki işçilerin özgünlüğüne de dikkat çekmektedir. 1960'larda Almanya'ya, Fransa'ya, Hollanda'ya, Belçika'ya gelen misafir işçiler eski sömürgelerden gelen insanlar değildi, Avrupalılardı. Ayrıca Castles'a göre (1985) Nazilerin yabancı işçileri çalışma kamplarında zorunlu çalıştırması sebebiyle Nazi dönemindeki uygulamayla benzerlik taşımadığını göstermek açısından Alman Devleti "misafir" kelimesini tercih etmiştir.

Alman Metal Sendikası IG Metall'de yöneticilik yapan Halil Balta bu uygulamanın karar alma sürecini şöyle özetlemektedir: Misafir işçi uygulaması Federal Almanya'da bir anda kabul edilmiyor, uzun bir tartışma sürecinin sonunda formüle ediliyor. 1950'li yılların başında Federal Çalışma Bakanlığı yaptığı araştırmalarda sınai gelişme devam ettiği takdirde 1960'lı yıllardan itibaren işgücü açığının oluşacağını bilimsel raporlarla ortaya koyuyor. Buna iki çözüm sunuluyor. Ya teknolojik gelişme ile bu açık kapatılacak ya da yabancı işgücü istihdam edilecekti. Araştırmalar teknolojik gelişmenin bu açığı kapatmasının mümkün olmadığını ortaya koyunca yabancı işçi istihdamı Bakanlık tarafından 1955'te Meclise sunuluyor. Ancak Bakanlığın bu önerisi Meclis'teki tüm partilerce reddediliyor. Ancak bu durum sanayinin somut sorununu daha da derinleştirince Bakanlık "misafir işçilik" uygulamasını icat ediyor. Toplum ve Meclisi ikna etmek için kalıcı istihdam yerine geçici, misafir işçi uygulaması öne sürülüyor ve ülkeler arasında yapılan ikili anlaşmalar üzerinden yabancı işçi istihdamı başlatılıyor².

Avusturya Sendikalar Birliği'nde (ÖGB) görev yapan Dr. Azem Olcay bu politikanın baştan ayrımcı olduğunu öne sürmektedir. Hem Avusturya'da hem de Almanya'da yabancı işçilerin çalıştırılmasına "misafir işçilik" isminin verilmesini aslında misafirliğin manasına aykırı şekilde daha baştan göçmen işçileri dışlayan, onları temel haklarından mahrum bırakan bir hukuksal çerçevenin oluşmasına imkan sağladığını vurgulamaktadır. Rotasyon uygulaması ve geçicilik hem yabancı işçilerin hem de yerli nüfusun misafir işçilerin birçok haktan mahrum olmalarını kabullenmelerini mümkün kılmıştır³.

² Halil Balta ile röportaj, 09.12.2013. IG Metall yöneticisi

³ Dr. Azem Olcay ile röportaj, 02.12.2013. Avusturya Sendikalar Birliği (ÖGB) Örgütlenme ve Koordinasyon Birimi

Misafir işçilik uygulamasının başlarında davet edilen işçilerin geçici olması ve rotasyon usulünün belirlenmesi daha ileriki dönemlerde olası resesyonlarda fazla işgücünün geri gönderilmesini mümkün kılmayı amaçlamaktaydı. Buna göre öncelik, ulusal işgücü açısından tam istihdamın sağlanmasıydı. Ancak zamanla bu beklentinin karşılığının olmadığı anlaşılrsa da daha farklı bir işbölümü açığa çıkmıştır. İsviçre’de yapılan bir araştırma 1970’li yıllarda İsviçreli işçilerin mesleki hiyerarşide daha yüksek konumlara geldiğini, göçmen işçilerin ise alt kademeleri doldurduğunu göstermektedir. Bu açıdan da ele alındığında, misafir işçilerin kalıcılaşmasına karşın mesleki ve toplumsal hiyerarşide en altta yeni bir kademe oluşturdukları anlaşılmaktadır (Kuhn,1978).

Türkiye Hükümeti 1961-1973 arası Avrupa’ya 790 bin işçi gönderdi ve bunların % 80’i Batı Almanya’ya gitti (Scwartz, 1977). Türkiye’de devlet emek göçünü 1962-1967 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı üzerinden teşvik etti. Bu, ülkenin kalkınma stratejisinin önemli bir parçasıydı. Geçici süreyle yurtdışına sanayide çalışmaya giden işçiler döndüklerinde orada öğrendikleri bilgi, birikim ve vasfı ülkelerinin kalkınması için kullanacaklardı. Ayrıca yurtdışında buldukları süre dahilinde hem ülkeye döviz gönderecekler hem de işsizlik azalacaktı. Kalkınma Planında döviz ve işsizlik konularındaki beklentiler yerine gelse de işçilerin geri dönmesi ve sanayiye güçlendirmeleri beklentisi karşılık bulmamıştır. Gidenlerin çoğu geri gelmemiş, geri dönenler de birikimlerini ticarete kullanmayı tercih etmişlerdir (İçduygu, 2012).

Almanya Federal Cumhuriyetinde Federal İş Ofisi (BfA) hem Almanya’nın hem de İkinci Dünya Savaşı sonrası işgücü ithal eden diğer Batı Avrupalı devletlerin deneyimlerini göz önüne alarak kapsamlı bir programla misafir işçi uygulamasına başlamıştır. İşgücü anlaşmasına dayanılarak gerçekleşen bu göç hareketi, seçici göçmen alımının örneğini teşkil etmektedir. Yani ev sahibi ülkenin kimlerin ülkesine girmesini istediğine ve kimleri istemediğine yönelik olarak karar verici konumda olduğu bir göç türüdür. Prosedürün işleyişine göre Almanya’daki şirket ihtiyaç duyduğu nitelik ve sayıda işçiyi yerel istihdam ofislerine bildiriyordu. Onlar Federal İş Ofisine, oradan da İstanbul’daki Liaison ofisine iletiliyor. Liaison da Türk İşçi Değişim Bürosuna iletiyordu. Başvuranlar içinden uyanlar ilk belgeleri topluyor ve tıbbi muayeneden geçiyordu. Sonra Liaison ofisine davet ediliyorlar ve orada uzmanlar ve doktorların kararı belirleyici oluyordu. Fiziksel ve pratik testlerden geçenler ise sözleşme imzalayıp trenle gönderiliyordu. Türkiyeli işçiler genellikle çelik, metal, maden, sentetik ve asbestli yerlerde, otomotiv ve tekstilde ağır şartlarda çalıştılar. Ağır çalışma şartlarını kabul etmeleri yerli işçilerle aralarındaki ilişkiyi de bozuyor ve tecrit ediyorlardı (Eryılmaz, 2002; Castles, 1986).

Seçim prosedürü ve mantığı tamamen bir meta olarak işgücüne odaklanmıştı. İşçinin fiziki gücü ve vasfı inceleniyordu ve tamamen-saf ekonomik beklentiler ön plandaydı. İşçilerin kültürel, sosyal vb ihtiyaçlarına dikkat edilmemişti. 1970’lerde ve 1980’lerde geçerli olan 1965 tarihli Yabancılar Yasası da 1933 Yabancı Çalışanlar Düzeni ve Nazilerin 1938 Yabancı Polis Düzeni yasalarının maddelerini büyük oranda koruyordu ve amacı emek göçünü

düzenlemekle sınırlıydı. Çalışma izniyle oturma iznini birbirine bağlayan bu yasada işçilerin hakları konusu ağırlıklı yer kaplamıyordu (Topal, 2011).

Türkiyeli misafir işçiler kişi başı 6 metrekairelik hostel odalarında, yatakhanelerde kaldılar. 1971’de yapılan bir araştırmada NRW’de hostellerin % 10’u yeterli barınma şartlarına sahip değildi. Bir duşu ortalama 20 kişi, bir tuvaleti ortalama 10 kişi paylaşıyordu. Tuvaletler de dini ve geleneksel özelliklere uygun değildi. Buna çözüm bulma adı altında işçilere tuvalet kullanımı ve hijyene dair aşağılayıcı tutumlar ve eğitimler verildi. Ağır çalışma şartları, kısa dönemli kalma beklentisi ve para kazanma ve harcamama arzusu dil öğrenimini de engelledi. Alman toplumu İslam dinini ilk kez Türklerle bire bir gündelik yaşamında gördü. Cami, mescit, Ramazan orucu, kurban bayramı sorunlara neden oldu. Ayrıca yıllarca ailelerinden ve akrabalarından uzak kaldıkları için birçoğunda bunun yarattığı psikolojik sorunlar ortaya çıktı (Eryılmaz, 2002).

Misafir işçiliğinin ilk yıllarında Türkiyeli işçiler izole şartlarda yaşıyorlardı. Aileleriyle iletişim imkanları kısıtlıydı. Ayrıca Almanya ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmanın maddeleri diğer ülkelerin imzaladıklarına kıyasla daha kısıtlı haklar içeriyordu. Örneğin çalışma şartları İtalyan, Yunan veya İspanyol misafir işçilere göre daha kötüydü. Diğer ülkelerden gelen misafir işçiler yanlarında ailelerini de getirebilmişlerdi ancak Türkiyeli işçilere bu hak tanınmamıştı. Aileler ancak eşlerin her ikisi de iş teklifi alırsa birlikte Almanya’ya gelebiliyorlardı. Türkiyeli işçilerin koşulları 1964’teki yeni yönetmeliklerle biraz daha düzeltililebildi. 1965’te kabul edilen Yabancılar Yasası aile birleşimini mümkün kıldı. Şayet işçi 3 senedir çalışıyorsa, uzun dönemli iş sözleşmesi varsa ve barınma yerini sağlıyorsa ailesini getirebilme hakkına kavuştu (Topal, 2011; Aybek, 2012).

1973 Kriziyle beraber misafir işçiliğe sınırlama konulmasına karar verilmesine karşın sanayinin göçmen, ucuz işçiye olan ihtiyacı sebebiyle yasalar sert şekilde uygulanmamış, işçinin ailesini ve çocuğunu yanında getirmesi eş ve çocuğun da kendilerine gösterilen sektörlerde çalışması karşılığında desteklenmiştir. 12.12.1964’te Federal Alman İşverenler Örgütü rotasyon prensibine karşı çıkan bir mektup hazırlamış ve Türk işçilerden memnun olduklarını belirtmişti. Bunda hükümetin isteğine rağmen aile bütünleşmesi lehine alınan yargı kararlarının da etkisi vardır (Böhning, 1979; Akalın, 2012).

“Gastarbeiter” yani misafir işçi adlandırması 1970’lerden sonra yerini “auslander” yani yabancı kavramına bırakmıştır (Kastoryano, 2000). Misafir işçiler içinde en fazla kalıcı hale gelenler Türkiyeli işçilerdi. Gelen ilk işçiler için 3-4 sene çalışıp, para biriktirip, ardından memleketine dönüp ev almak, iş kurmak, daha iyi şartlarda çalışmak gibi planlar vardı (Yıldız, 2011). Aslında bu planlar misafir işçi uygulamasının sona ermesinden sonra da onlarca yıl varlığını korudu. Memleketine kesin dönüş yapabilmek hep hedefler arasındaydı. Bu planına uyarak kesin dönüş yapanlar da oldu ancak çoğunluk ailesini de yanına almayı tercih etti. Bunda Türkiye’nin 1970’li ve 80’li yıllardaki politik ve ekonomik durumu ile Almanya’da doğan çocukların geleceklerine dair düşünceler etkili olmuş olabilir. 1973’te yapılan bir ankette 11 yıldır Almanya’da

olanların yarısı, 15 yıldır olanların ise % 83'ü Almanya'da sürekli olarak kalmayı düşündüklerini belirtmişlerdir (Bade, 1990).

1973 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrası göçe kapılarını kapatan Almanya, bu tarihten sonra çeşitli dönemlerde ülkede bulunan göçmen sayısını azaltmak amacıyla maddi teşvikleri içeren geri dönüş programlarını hayata geçirmiştir. Yapılan araştırmalarda, 1961-1976 yılları arasında Almanya'ya giriş yapan göçmen işçilerin üçte ikisinin ülkeyi terk ettiği belirtilmektedir. Öyle ki bu dönemde, her 10 İtalyan'dan 9'u, her 10 İspanyol'dan 8'i ve her 10 Yunan'dan 7'si Almanya'yı terk ederken, bu oran Yugoslav göçmenlerde 5'e, Türkiyeli göçmenlerde ise her 10 göçmendenden 3'e kadar düşmüştür (Costant ve Massey, 2002).

1961-1974 arasında Türkiye'den resmi olarak yaklaşık 800 bin işçi göç etti. Bunların % 81'i Almanya'ya gitti. Kadınların oranı da zaman içinde arttı. 1962'de gidenlerin % 9'u kadinken, bu oran 1974'te % 25'i geçti. Davet eden ülke gelen işçi sayısını belirlediği için emek göçüne çıkan insan sayısı yıldan yıla değişti. Genelde yılda 100 bin işçi yurtdışına çıktı. Ancak 1966 yılındaki resesyon nedeniyle 1967'de yalnızca 9 bin kişi programa katılabildi. Bu yıl başvuruların sayısı ise 900 binden fazlaydı. Avrupa genelinde Türkiyelilerin sayısı 1972'de 600 bini bulmuştu, bu sayı 1980'lerin başlarında 2 milyona, 1990'larda 3 milyona erişmiş, 2010'da 3.5 milyonu geçmiştir. 1960-90 yılları arasında ev sahibi ülkeler teşvik ettiği için yaklaşık 1 milyon işçi geri dönüş yaptı. Geri dönenlerin önemli kısmı emeklilerdi. Başta yalnızca emek göçü varken, 1980 darbesi ve sonrasında Kürt sorunundan kaynaklı çatışmalar sebebiyle mülteci ve sığınmacılar da göçte yer aldı. Aile birleşimi de yasal göç dahilinde payını zaman içinde arttırdı. 1990'ların ortasından bu yana aile birleşimi ile göç edenlerin sayısı 700 bini buldu. İkinci, üçüncü ve dördüncü nesillerle beraber Türkiyeli nüfusu artışını sürdürmektedir (İçduygu, 2012; Sirkeci ve Zeyneloğlu, 2014).

Almanya'da kalıcı olmaya karar verilmesinde Almanya'da Türkiye'yi yaşama imkanının olduğunun anlaşılması etkili olmuştur. Bu ulus-ötesi sosyal alanın inşasının başlamasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Türkiye ile teknolojik imkanlarla düzenli iletişim içinde olabilmek, sık sık ziyaret edebilmek, Türkçe gazete ve televizyona ulaşabilmek, cami-dernek gibi sosyal alanlara sahip olmak, Türk restoranlarından bakkallarına ihtiyaçların karşılanabilmesi, ayrıca yeterli birikim yapamamak, çocukların eğitimini sürdürmek, hem çalışırken hem de emeklilikte daha iyi sağlık ve bakım hizmetlerinin olması gibi nedenler etkili olmuştur (Şen, 2002).

Dr. Azem Olcay, Türkiyeli göçmen işçilerin kalıcılığa karar vermesini doğal bulmaktadır. Türkiyeli işçiler geri dönmek amacıyla gelmişlerdi ancak bunun şartı para biriktirip ülkeye döndüklerinde rahat bir yaşama kavuşabilmektir. Ancak Almanya'da çalışanlar para biriktirmenin kolay olmadığını zamanla öğrendiler. Bu anlamda kalmak mı zor, dönmek mi zor çelişkisi gelenlerin karşısındaki temel soru halini alıyordu. Para biriktirmek zor olduğu kadar yeterli para biriktirme imkanı da yakın vadede mümkün görünmüyordu, çünkü genellikle tekstil, inşaat, temizlik gibi vasıfsız işlerde, en kötü şartlarda ve en

düşük ücretlerle çalıştırılıyorlardı. Türkiye'ye dönmek hiçbir zaman daha iyi bir alternatif olmamıştı. Para kazandıkları yeri sahiplenmek durumunda kaldılar.⁴

Misafir işçilerin kalıcılaşmasını mümkün kılan daha uzun süreli oturma ve çalışma izinlerinin verilmesi Alman sermaye örgütlerinin beklentisi ve talepleri üzerine şekillendi. 1960'lı yıllarda misafir işçilerin geçici süreleri daha belirgindi ve işçiler kısa dönemli çalışma izni alabiliyordu. 1960'ların sonlarına doğru çalışma izinleri daha uzun süreler için verilmeye başlandı. Ayrıca aile birleşimi için imkanlar da genişletildi, bilhassa eşleri ve çocukları da sanayide çalışabilecek durumda olan aileler desteklendi. Bunda Alman sermaye örgütlerinin şikayetlerinin dikkate alınması etkili oldu. İşe başlayan işçiye işi öğreten firmalar tam işçiden verimli çalışma bekledikleri zamanda işçinin değiştiğini görmekte ve yeni baştan yeni gelene iş öğretmek durumunda kalmaktaydılar. İşçilerin daha uzun süreli kalmaları mesleki eğitimin ardından verimli bir çalışmayı mümkün kılacaktı (Castles, 1986; Scmitter, 1980).

Tüm bunlara karşın, Türkiyeli misafir işçilerin kalıcılaşmasında yalnızca ucuz işgücüne ihtiyaç duyan ve eğittikleri işçilerin verimliliğinden yararlanmak isteyen, ayrıca işçinin diğer aile üyelerini de istihdam eden işveren örgütlerinin değil, aynı zamanda sendikalarda ve siyasal alanda daha aktif rol oynamaya başlayan Türkiyeli misafir işçilerin yaptıkları siyasal ve sosyal çalışmaların etkisinin de dikkate alınması gerekmektedir (Kaya, 2008).

Misafir işçilerin ve ailelerin kalıcı hale gelmesi nedeniyle artık Batı Almanya'nın çok kültürlü, çoğulcu bir ülke halini aldığı ve buna uygun yeni sosyal politikalar belirlemesi gerektiğini savunan görüşler savunulmaya başlamıştır (Böhning, 1979). Ancak Almanya Federal Cumhuriyeti 4 milyondan fazla yabancı işçinin çalıştığı 1985'de dahi kendisini "göç alan bir ülke", "göçmenlerin ülkesi" olarak tanımlamaktan kaçınmaktaydı. Bu ısrar onlarca yıl geçmesine karşın yabancı kökenli işçilerin temel haklarından yararlanmalarını engellemekte, sosyal ve siyasal açıdan izole edilmelerine neden olmaktadır (Castles, 1985). Almanya ancak 2000 yılında göçmen ülkesi olduğunu kabul etmiş ve bu tarihten itibaren göçmenlerin Alman siyasetinde temsiliyeti ve görünürlüğü hızlı şekilde gelişmiştir. Almanya'yı göçmen ülkesi olarak görmemek yabancı işçilerin sosyal ve siyasal katılımlarını kısıtlamıştır.

Tüm sınırlamalara rağmen sayıları hızla artan ve uzun vadeli olarak Almanya'da kalacakları anlaşılan yabancılar için entegrasyon konusu öncelik kazanmıştır. Alman Şansölyesi Helmut Kohl, 1982 yılında entegrasyonu "yurttaşlık hakkına sahip olmadan ve çatışmasız bir biçimde Alman toplumunun içine yerleşme olgusu" olarak tanımlamıştır. Kastoryano (2000), Kohl'un entegrasyon tanımının "göçmenlerin Alman ulusunun bir parçası olmayı düşünmemeleri gerektiğini" ima ettiğini belirtmektedir. Entegrasyon, burada vatandaşlığa geçmeyi kapsamamakta, "içinde yer alma"yı ifade etmektedir. Kohl Hükümeti yabancıların geri dönüşünü özendirme yasasını 1983'te çıkarmış, tazminatların dışında kişi başı 10.500 Mark ve çocuk başına

⁴ Dr. Azem Olcay ile röportaj, 02.12.2013. Avusturya Sendikalar Birliği (ÖGB) Örgütlenme ve Koordinasyon Birimi

1.500 Mark ek ödeme teklif etmiştir. Bu yasa kapsamında 250 bin Türkiye vatandaşı geri dönsede dönenlerin çoğunluğu yaşlı, vasıfsız ve sağlıksız kişilerden oluşuyordu. Çoğunluk kalmayı tercih etmişti (Abadan-Unat, 2007).

Kohl ve muhafazakarlar bu dönemde Alman ulusunun bölünmez bir vücut olarak ulusal kimliğini korumaktan bahsederken 1981 yılında sosyal demokratlar ve hür demokratlar ikinci nesil göçmenlere vatandaşlık hakkı vermeyi teklif eden bir yasa taslağı da sundular. Ancak bu çaba kabul edilmedi ve muhafazakar yaklaşım 80’li yıllarda hakim oldu. Bu yaklaşıma medya da katkı sundu ve Alman toplumunu rahatsız eden göçmen imajı daha net ifadelerle çizilmeye başlandı. Göçmenlerin uysal, itaatkâr işçiler olmak yerine kendi ülkelerini Almanya’ya taşıdıkları, çeşitli örgütlenmeler kurdukları ve Alman sosyal yapısına etki etmeye başladıkları bir sorun olarak aktarıldı. Kohl mevcut göçmenleri geri göndermeye teşvik etmek isterken Alman ekonomisinin göçmen işçi ihtiyacını ise Doğu Avrupa ülkelerindeki etnik Almanları Batı Almanya’ya göç etmeye teşvik ederek kapamaya çalışıyordu (Topal, 2011).

Almanya’da 1990’lı yıllar yabancı düşmanlığı ve kimlik tartışmalarının yoğun geçtiği bir dönem oldu. 1991’de çıkan “Yabancılar Yasası” ile genç kuşağın Alman vatandaşlığına geçişi kolaylaşsa da çifte vatandaşlık hakkına izin verilmemiş, oturma ve çalışma izinleri kısıtlanmıştır. Yasanın isminin de belirttiği üzere yerli-yabancı ayrımı keskinleşmiştir. 2000 yılında kabul edilen yasayla Almanya’da doğan ve ebeveynlerinden birinin en az 10 sene Almanya’da yaşıyor olması halinde 23 yaşına kadar çifte vatandaş olacak ve 23 yaşında bir ülke vatandaşlığını kabul etmesi gerekecekti (Abadan-Unat, 2007). Bu şekilde geçici bir çifte vatandaşlık hakkı sunulmuştur. Bu yasanın mantığına göre göçmenlik sınırlandırılmalı, mevcut göçmenlerin sayısı bir miktar azaltılmalı, kalanlar ise Alman toplumuna entegre edilmelidir (Topal, 2011). Bu yasanın ardından atılan çeşitli adımlarla vatandaşlık imkanları genişletilmiştir. Bu alandaki değişimler bir sonraki bölümde izah edilecektir.

Almanya’da misafir işçinin, “yabancı” olarak adlandırılması ile ortaya çıkan kavramsal dönüşüm sonucunda, “misafir”in geçici anlamından, “yabancı”nın kalıcı anlamına geçiliyormuş gibi görünse de bu kavramsallaştırma kendi içinde yeni bir dışlayıcılık barındırmaktadır. Misafir işçi adlandırması ülkenin ya da evin gerçek sahiplerinin olduğu ve misafirlerin hiçbir zaman bu evin daimi üyeleri olamayacağı ve geçici oldukları şeklinde örtük bir yaklaşımı yansıtırken “yabancı” adlandırması ile kişinin kalıcılığına vurgu yapılmış fakat bu kişiler yeni bir ötekileştirme ve dışlamanın konusu yapılmıştır.

Sonuç

Demokrasi teorilerinin/siyaset teorisinin önemli kavramlarından olan kamusal alan ile göç çalışmalarında göçmen ağlarının önemini gündemine alan ulus-ötesi alanın birlikte değerlendirmesi her iki teorik yaklaşımı da güçlendirecek bir imkan sunmaktadır. Bunun bir yönü göçmen topluluklarının ulus-ötesi alanının özelliklerinin ve gündemlerinin kamusal alanı etkilemesi ve her iki alan arasında sürekli bir etkileşimin olmasıdır. İkinci yönü ise ulus-ötesi

alanın bazı özelliklerinin kamusal alan niteliği göstermesi ve belirli açılardan ulus-ötesi alanın bir kamusal alan hüviyetinde açığa çıkmasıdır.

Kamusal alan vatandaşlık bağı üzerinden demokratik yaşama katılımı ve otoritelerin eleştirel denetimini içerirken ve ulus-devlet sınırları içinde hayat bulurken ulus-ötesi alan göç edilen ülkeye referansla oluşmakta, tek bir mekan yerine pluri-lokal özellik göstermekte ve çifte vatandaşlık talebine temel oluşturmaktadır. Bununla birlikte sermayenin, malların ve insanların küresel düzeyde yer değiştirme imkanının arttığı, iletişim ve ulaşım teknolojilerinin geliştiği, ticaretin ve üretimin küresel düzeyde gerçekleştiği bir dönemde ulus-devletin aşındığı ve bu şartlar altında ulus-devlet sınırları dahilinde kamusal alanı değerlendirmenin yetersiz kalacağı eleştirileri üzerinden kamusal alanın ulus-ötesileşmesi konuları da tartışmaya açılmaktadır.

Kamusal alanın ulus-ötesileşmesi öz itibarıyla küresel sermayenin, ülkeleri bağlayan uluslararası anlaşmaların ve bu anlaşmaların hayat verdiği uluslararası örgütlerin ve rejimlerin oluşturduğu küresel düzen karşısında kamusal alanın eleştirel, eşitlikçi, demokratik ilkelerinin yeni şartlara uyum göstermesi konusuna eğilmektedir. Bu açıdan genellikle küresel sivil toplum, sosyal hareketler gibi alanlardaki gelişmelere eğilirse de göçmen topluluklarının geliştirdikleri ulus-ötesi alana içkin olan demokratik özün de kamusal alanın ulus-ötesileşmesi konusunda dikkate alınması gerektiği bu makalenin savunduğu tezler arasındadır.

Kamusal alanın ulus-ötesileşmesi ile göçmen topluluklarının ulus-ötesi alanı arasındaki ilişki açısından Türkiyeli işçilerin tarihsel deneyimleri dikkat çekici veriler sunmaktadır. Türkiyeli göçmen işçilerin misafir işçilik programıyla Batı Avrupa'ya gelmesinin ardından oluşturdukları ulus-ötesi alanın özellikleri ile Habermas'ın açıkladığı burjuva kamusal alanın doğuşu arasında ilgi çekici bir benzerlik vardır. Misafir işçilerin geçici bir süreliğine, para kazanmak için geldiğinin düşünülmesinin etkisiyle Federal Almanya da, Türkiye de misafir işçilerin sosyal, kültürel, dini ihtiyaç ve taleplerini göz ardı etmiş ve misafir işçilere yalnızca bir işgücü olarak bakmışlardır. Bu nedenle Türkiyeli göçmen işçiler otoritelerden bağımsız olarak, tabana dayalı, sosyo-ekonomik eşitlik üzerinden oluşturdukları ağ ve örgütlenmeler sayesinde sosyal, dini ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır. Bu açıdan kendisine has, Türkiye referanslı bir kamusal alan göçmen topluluğu nezdinde oluşmuştur.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N.: (2007). "Türk Dış Göçünün Aşamaları. 1950'li Yıllardan 2000'li Yıllara", *Kökler ve Yollar Türkiye'de Göç Süreçleri*. ed. Kaya, A. ve Şahin, B. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Aytulu, G.: (2011, 16.04). "Almanya'da daimi misafir Türkiye'de ebedi gurbetçi", *Radikal Gazetesi*.
- Başer, B. (2013). *Diasporada Türk-Kürt Sorunu: Almanya ve İsveç'te İkinci Kuşak Göçmenler*. İletişim Yayınları

- Castles, S. (1985). "The Guests Who Stayed - The Debate on 'Foreigners Policy' in the German Federal Republic", *International Migration Review*, Vol. 19, No. 3, pp. 517-534 Published by: The Center for Migration Studies of New York
- Costant, A. ve Massey, D. S. (2002). "Self-Selection, Earnings, and Out-Migration: A Longitudinal Study of Immigrants to Germany", *Journal of Population Economics*, Cilt:16, Sayı: 4, ss. 631-653
- Couldry, N. (2014). "What and Where is the Transnationalized Public Sphere?", *Transnationalizing the Public Sphere*, ed. By Kate Nash. Polity Press.
- Çelik, L. (2012). "Ellinci Yılında Göçtürklerin Almanya ve Türkiye Açısından Önemi", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 7, ss.147-164
- Dacheux, E. (2012). "Kamusal Alan: Demokrasinin Anahtar Bir Kavramı", *Kamusal Alan*, Ed. Eric Dacheux. Ayrıntı Yayınları
- Eryılmaz, A. (2002). "40 Years in Germany at Home Abroad", *Private View*, Spring 2002, No 11
- Faist, T. (1998). "Transnational Social Spaces Out of International Migration: Evolution, Significance and Future prospects". *European Journal of Sociology*, 39/2. Cambridge University Press.
- Faist, T. (2000). "Transnationalization in International Migration: Implications for The Study of Citizenship and Culture", *Ethnic and Racial Studies*, 23(2).
- Faist, T. (2004). "The Border-Crossing Expansion of Social Space: Concepts, Questions and Topics", *Transnational Social Spaces: Agents, Networks and Institutions*, ed. Thomas Faist and Eyüp Özveren, Ashgate Publishing.
- Faist, T. (2009). *Uluslararası Göç ve Uluslararası Toplumsal Alanlar*. Bağlam Yayınları
- Finlayson, J. G.: 2005. *Habermas A Very Short Introduction*. Oxford University Press
- Fraser, N. (2014). "Transnationalizing the Public Sphere, on the Legitimacy and Efficacy of Public Opinion in a Post-Westphalian World", *Transnationalizing the Public Sphere*, ed. By Kate Nash. Polity Press.
- Gençler, A. (2003). "Almanya'nın Göçmen Politikalarında Yeni Yönelişler", *Kamu İş Dergisi*, C:7, S: 2/2003
- Goode, L. (2015). *Jürgen Habermas Democracy and the Public Sphere*. Modern European Thinkers. Pluto Press
- Göker, G. (2015). *Göç, Kimlik, Aidiyet Kültürlerarası İletişim Açısından İsveçli Türkler*. Literatürk Academia Yayınları.
- Gümüş, B. (2012). "Almanya Türklerinin Alman Toplumuna ve Medyasındaki Konumu", *Türk Alman Bilimsel İşbirliğinin Güncel Konuları Türkiye ve Almanya*. Ed. Erol Esen ve Burak Gümüş. Siyasal Kitabevi.
- Habermas, J. (2014). *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, İletişim Yayınları, 12. Baskı.
- Ihlamur-Öner, S. G. (2012). "Ulus-ötesi Göç Sürecinde Dini Ağlar ve Örgütler", *Küreselleşme Çağında Göç Kavramları, Tartışmalar*, Ed. S Gülfer Ihlamur-Öner ve N. Aslı Şirin Öner. İletişim Yayınları.
- İçduygu, A. (2012). "50 Years after the Labour Recruitment Agreement with Germany: The Consequences of Emigration for Turkey". *Perceptions Journal of International Affairs*, Centre For Strategic Research, 17(2).
- İçduygu A.; Şenay, B. (2006). *Making Citizenship and Instrument for Empowering Migrants*. Forum 2006-Achieving Social Cohesion in a Multicultural Europe.
- Johnson, P. (2006). *Habermas: Rescuing the Public Sphere*. Routledge

- Jurgens, J. (2001). "Shifting Spaces Complex identities in Turkish-German Migration", *New Transnational Social Spaces, International Migration and Transnational Companies in the Early Twenty-First Century*, ed. Ludger Pries, Routledge.
- Kastoryano, R. (2000). *Kimlik Pazarlığı Fransa ve Almanya'da Devlet ve Göçmen İlişkileri*, İletişim, İstanbul.
- Kaya, A. ve Şahin, B. (2007). *Kökler ve Yollar Türkiye'de Göç Süreçleri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları
- Kaya, A. (2008). *Türkiye ve Yakın Dönem Göç Süreçleri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Kaya, İ. (2006). "Euro Turks: From Guest Workers to European Citizenship", *Eastern Geographical Review* No: 19.
- Nash, K. (2014). "Introduction", *Transnationalizing the Public Sphere*, ed. By Kate Nash. Polity Press
- Onat, N. (2013). *Kamusal Alan ve Sınırları Hannah Arendt ve Jürgen Habermas'ın Yaklaşımları*, Durakistanbul Yayınları.
- Öner, A. Ş. (2012). "Göç Çalışmasında Temel Kavramlar", *Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar*, Ed. S Gülfer İhlamur-Öner ve N. Aslı Şirin Öner. İletişim Yayınları.
- Preis, L. (2001). "The Approach of Transnational Social Spaces, Responding to New Configurations of the Social and the Spatial" *New Transnational Social Spaces, International Migration and Transnational Companies in the Early Twenty-First Century*, ed. Ludger Pries, Routledge.
- Preis, L. (2008). "Transnational Societal Spaces Which Units of Analysis, Reference and Measurement", *Rethinking Transnationalism, The Meso-Link of Organisations*, ed. Ludger Pries, Routledge Research in Transnationalism.
- Pusch, B. (2015). *Dual Citizenship in the Transnational German-Turkish Space: Notes from Germany*. Sabancı University İstanbul Policy Center, Stiftung Mercator Initiative.
- Sirkeci, İ. ve Zeyneloğlu, S. (2014). "Türkiye'de Almanlar ve Almancılar". *Göç Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, sy 77-118.
- Şahin, S. (2011). *Almanya'ya Türk Vatandaşlarının Göçünün 51. Yılı Kazanımlar ve Tehditler*, www.sdergi.hacettepe.edu.tr/DrSedatSahin.pdf, s. 4.
- Specter, M. G. (2012). *Habermas Entelektüel Bir Biyografi*. İletişim Yayınları
- Şen, F. (2002). "40 Years Later: Turkish Immigrants In Germany" *Private View*, Spring 2002, No 11
- Şenay, B. (2010). "Ulusaşırı Toplumsal Alanlar, Uluslaşırı Kimlikler: Avustralyalı Türkler Örneği". *Türkiye'de Kesişen ve Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler*, ed. R. O. Dönmez, P. Enneli ve N. Altuntaş. Say Yayınları. İstanbul
- Tekin, U. (2007). "Avrupa'ya Göç ve Türkiye", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No 37.
- Thompson, E.P. (2012). *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*. Birikim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Toktaş, Ş. (2012). "Introduction: 50 Years of Emigration from Turkey to Germany A Success Story". *Perceptions Journal of International Affairs*, Centre For Strategic Research, Summer 2012, Volume 17, Number 2
- Toksöz, G. (2007). "Göç Alan Ülkelerin İşgücü Piyasalarındaki Gelişmeler ve Göçmen İşgücüne Talep: Almanya Örneği" *Kökler ve Yollar Türkiye'de Göç Süreçleri*. ed. Kaya, A. ve Şahin, B. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Yavuz, S. (2013). “Göç, Entegrasyon ve Din; Avrupa’da Yaşayan Türkler Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(26), ss. 611-623.
- Yıldız, M. (2011, 16.11). *Misafir işçilikten göçmenliğe -1-*, Dünya Bülteni Haber Bülteni

EK 1: MÜLAKATLAR

- Azem Olcay ile röportaj, Avusturya Sendikalar Birliği (ÖGB) Örgütlenme ve Koordinasyon Birimi, 02.12.2013, Viyana, Avusturya.
- Halil Balta ile röportaj, IG Metall yöneticisi, 09.12.2013, İstanbul, Türkiye.

Public Space and Migration: An Examination of the Transnational Space of Immigrants from Turkey in Germany

EXTENDED ABSTRACT

Migration is among the most important causes of contemporary social transformation. This puts significant pressure on the nation-state system that codifies the rights and obligations of states and citizens to one another. Political, social and economic rights and responsibilities of citizenship are brought into question once again with the emergence of large communities that do not have these rights. Scores of migrants, who have been employed in various industries for decades, who pay taxes, are consumers and carry out their obligations are however unable to fully participate in the political process because of limitations and requirements of citizenship policies. In some cases they are even barred from having a say in local administration. Representation and participation processes are however not limited to voting or being represented in the central or local administration. For instance, many Turkey-origin immigrants in Germany who are unable to vote in municipal elections can be elected as worker representatives and distinguish themselves as outstanding political figures, as they speak on behalf of all workers. Transnational social space of Turkey-origin immigrants is a distinctive public sphere. Its distinction is based on the fact that this space is not formed within borders of a nation-state, demands for citizenship rights had a secondary importance, mainly focusing on the demand for double citizenship and reference was given to the country of emigration, Turkey. This article elaborates transnational social spaces of immigrants as a unique form of public sphere and demonstrate the similarities between the birth of the public sphere and formation of the transnational social space focusing on the experiences of Turkey-origin migrant workers in Germany. Evaluating “transnational social space” concept with “the public sphere” shall contribute to answering the changing conditions sourcing from globalization and existence of millions of non-citizen migrants living in Western democracies. Trade unions, networks and voluntary associations of immigrants had a determinant role in answering their demands and expectations such as shifting from temporary residence to a permanent one, guiding to newcomers, providing better accommodation conditions after the family merging process and looking for education and health services for family members. Apart from serving immigrants to adopt their new lives, such networks consolidated solidarity and defence against racist and discriminatory acts and attitudes and re-produce social, cultural and religious values and transfer them to new generations. Such networks also enabled some workers to establish enterprises. Therefore, the dynamism of transnational social spaces of immigrants can coincide with the public sphere in the country of immigration. This allows skills, agendas and prestige to be transferred from one sphere to another, providing flexibility to immigrants and contribute to their survival strategies.

Keywords: public space; transnational space; Turkey; Germany; migration.